

Kartezyen Fiziğe Giriş: Üç Temel Kavram ve Post-Kartezyen Yaklaşımlar

İLYAS ALTUNER*

Özet: Descartes, fiziğin metafizikten öncelikli olmadığını sıkça söylemesine karşın, varlığı kavrama konusunda daima maddî dünyanın öneminden bahsetmiş, bunun yanında, insan zihninin uzamın sınırlarını aşmadığını belirtmiştir. Ancak Kartezyen düşüncede fiziksel şeyler Tanrının bir eseri olduğu için, Descartes Tanrıyı kavramaksızın bir fiziksel kanıttan söz etmenin anlamsız olduğunu vurgulamıştır. Böylece doğa yasaları, Tanrının belirlediği kurallar içerisinde işleyişine devam etmektedir. Bu çalışmada bir yandan Kartezyen doğa felsefesinin temel kavramları olan madde, töz ve mekanizm ele alınacak ve Descartes fiziğindeki Tanrısal düzen anlatılmaya çalışılırken, diğer yandan Post-Kartezyen filozofların zihinle beden arasındaki ilişkinin çözümüne dair görüşlerine yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kartezyen fizik, doğa yasaları, hareket, madde, töz, mekanizm.

* Arş. Gör. | Iğdır Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü

Introduction to Cartesian Physics: Three Basic Notions and Post-Cartesian Approaches

İLYAS ALTUNER

Abstract: Although constantly having told that physics was not prior to metaphysics, Descartes has always mentioned the significance of the material world in conceiving the existence, and in addition to this, he has stated that the human mind could not transcend the limits of extension. But in Cartesian thought, since physical things production of God, Descartes has been emphasized that it was not meaningless to speak of physical evidence without comprehending God. So natural laws have been continuing to their functions within the rules determined by God. In this study on the one hand it will be handled the matter, the substance and mechanism those are fundamental notions of Cartesian natural philosophy, and it will be tried to explain the divine order in Descartes' physics, on the other hand it will be placed Post-Cartesian philosopher's views on the solution of the relation between mind and body.

Keywords: Cartesian physics, natural laws, motion, matter, substance, mechanism.

Giriş

İlk dönem doğa filozoflarıyla birlikte, evrenin ve maddenin yapısı üzerine araştırma yapılmaya başlanmış, ancak modern dönemde bilimlerin ayrışmasından sonra bu araştırma kendini felsefede değil fizik biliminde göstermiştir. Fizik biliminin felsefenin bir alt dalı olarak incelenmesi, gerçek ve en üstün felsefe olan metafiziğin anlaşılması ve kavranması açısından büyük önem taşır. Çünkü metafizik varlığı varlık olmak bakımından inceleyen, bütün bilimlere ilkelerini veren bilim olması nedeniyle, diğer bilimlerin incelenmesi metafiziğe giriş için büyük önem taşımaktadır. Kadim dönemde Platon ve Aristoteles felsefelerinden sonra modern dönemde Descartes felsefesiyle değişime uğrayan metafizik ve fizik bilimlerinin felsefi anlamda varlık dünyasının anlaşılmasında önemli katkıları olmuştur. Kartezyen fizik, içerik ve anlayış konusunda, kadim dönem doğa felsefesinden oldukça ayrılır. Bu ayrılığın en temel nedenlerinden biri, hiç kuşkusuz evrenin yapısı hakkındaki düşünceler ve madde anlayışının farklılaşmasıdır. Kadim düşünceden ayrılışın bir nedeninin de metafiziğin içeriğinin yani konusunun değişmesi olduğu söylenebilir.

Kadim Yunan düşüncesinde evrenin varlığı Tanrının maddeyi *kaos* hâline *kozmos* hâline dönüştürmesi, yani Tanrının evreni en güzel bir biçime sokması görüşü hâkimdir. Platon'un Tanrı anlayışı kadar evren anlayışı da karmaşıktır. Onun, Tanrılardan bahsederken neyi kastettiğini tam olarak bilmek mümkün değildir. Platon, evrenin yaratıldığı üzerinde durmaktadır, ancak Platon'un yaratma düşüncesiyle Descartes'ın yaratma düşüncesi birbirinin aynı değildir. Platon'a göre evren yoktan yaratılmamıştır, kaostan kozmosa geçiş süreci, deistlerce yaratma olarak algılanmaktadır. Dolayısıyla Platon'a göre yaratma, düzene sokmadan başka bir şey değildir.¹

Aristoteles'in doğa öğretisi ve fiziği de Descartes gibi metafiziğine dayanır. Madde, Aristoteles'e göre hareket ettirilen şeydir ve kendiliğinden hareket edemez. *Salt Form* olan Tanrı, maddeleri

¹ Platon'un fizik konusundaki görüşleri için bkz. *Timaeus*, trans. Benjamin Jowett, *The Dialogues of Plato*, Oxford: Clarendon Press, 1892, vol. III 30a vd.

hareket ettiren güçtür ve maddeler, çeşitli kılıklara girerek gittikçe Tanrıya yani Salt Forma doğru yaklaşırlar.² Aristoteles'e göre madde kendiliğinden vardır, oysa Kartezyen madde anlayışı buna tamamen karşıdır. Descartes'ta madde kendiliğinden değil, kendiliğindedir, yani yaratılmıştır ve ancak Tanrı ile vardır.³

Descartes her ne kadar *Felsefenin İlkeleri* adlı eserinin önsözünde Platon ve Aristoteles'i büyük birer filozof olarak nitelese de, yer yer onları eleştirmekten geri durmamakta ve özellikle de bunu üstü kapalı olarak yapmaktadır. Önsözde belirttiği üzere, Platon ve Aristoteles'ten sonraki filozoflar, hep onları takip etmişler ve zamanla onların fikirlerini bile saptırmışlardır.⁴ Aslına bakılırsa, Descartes, Aristoteles'ten sonra pek bilge sayılabilecek filozoflar olmadığına belirtmek istemektedir. Felsefeden bilgeliği anlayan Descartes, Aristoteles sonrası filozofların hep onu takip etmelerinden dolayı, kendisine gelinceye kadar geçen zaman içerisinde gerçek bilge olmadığını ima etmiş olmaktadır. Böylelikle Platon ve Aristoteles'i neden önemseydiğimiz açığa çıkmış olmaktadır.

1. Madde Kavramı

Descartes, fizik konusunu felsefenin üçüncü konusu yapsa da, aslında bütün felsefesini fizik üzerine temellendirmek ister gibidir. Çünkü fizik yahut maddî şeylerin varlığı bizler için kesin olan bilgidir ve Tanrının varlığı gibi sabit düşünceye dayalı değildir. Ancak, Tanrının varlığı olmadan da bir maddî evrenden söz etmek mümkün olamaz. Descartes'in teolojisinin fizik için düşünülmüş olduğunu söyleyenler olduğu gibi, Tanrıya inanmaya olan gereksinimin fizige inanmak için düşünülmüş şeyler olduğunu vurgulayanlar da

² Aristoteles'in fizik görüşleri için bkz. *Physica*, trans. R.P. Hardie & R.K. Gaye, *The Works of Aristotle*, ed. W. David Ross, Oxford: Clarendon Press, 1930, vol. II 257a30 vd.

³ Bkz. Lucien Laberthonnière, *Descartes Üzerine Tetkikler*, çev. Mehmet Karasan, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1977, s. 133.

⁴ René Descartes, *The Philosophical Writings of Descartes*, trans. John Cottingham & Robert Stoothoff & Dugold Murdoch [& Anthony Kenny], 3 vols., Cambridge: Cambridge University Press, 1999, vol. I 181-2, *Principle* Preface. [Descartes'in toplu eserleri, meşhur olduğu şekliyle çevirmenlerinin soyadlarına göre ilk iki cildi CSM ve üçüncü cildi CSMK olarak ifade edilecek ve yanlarına cilt ve sayfa numaraları eklenecektir. Eser adları kısaltılmış olarak verilirken, bölüm ve varsa paragraf numaraları gösterilecektir.]

bulunmaktadır.⁵ Tanrıya inanmayı sırf bir fizik inancından dolayı kabul etmek, Descartes açısından gerçekten insafsızca verilmiş bir karar gibidir. Çünkü Kartezyen fizik, gözlemeleme imkânıyla yani deneyimle doğrulandığı için, bunlar hakkındaki bilgilerin gerçekliği olmasa gerektir. Tanrısal doğruluk kavramı, fiziksel doğruluk kavramı gibi içeriği epistemolojik olan bir şey değildir. Descartes'ın yeni bir epistemolojinin temellerini atarken kuşkuya yer vermesi, ardından benlik ve Tanrı düşüncesini kanıtlaması, onun Tanrıya inancının fiziğe bağlı olmadığını gösterir: "Tanrı, büyük gücü ile maddeyi hareket ve sükûnetle birlikte yaratırken, evrene koyduğu aynı hareket ve sükûneti korumaktadır."⁶

Maddenin özünü yalnızca uzam oluşturur ve bu uzam uzunluk, enlilik ve derinlikçe bir uzamdır, yoksa eskilerin dediği gibi ağırlık, sertlik, renk gibi cismin özünü oluşturmaz. Uzam cisimlere mahiyet veren şeydir, yalnız uzam olmakla cismin özü bilinir, diğer özelliklerin olmaması bu durumu değiştirmez. Descartes'ın bu görüşü, Kartezyen fizik için temel bir kuramdır. Cisimlerin seyrekleşme ve yoğunlaşmaları uzamı farklılaştırır, seyrekleşen cisimlerin aralarındaki boşluklar uzamdan sayılmaz.⁷ Maddî töz uzam olmaksızın anlaşılmaz. Mekân ve zaman birbirlerinden ayırt edilmelidir, mekân değiştiğinde yeni mekâna uzam götürülmez, artık bu uzamı başka cisimlere atfetmek gerekir. Uzam, cisme ait olsa da, ilk anda bulunduğu yerdeki uzamı değişmez, ancak uzam da alıp götürülmez. Uzam boşluğun ortak malıdır, bu nedenle yer değiştiren cisimlerin uzamı eskiyle aynı olsa da, onlar artık yeni uzama sahiptir.⁸

Descartes, maddenin bütün özelliğinin yer kaplama, yani uzamdan ibaret olduğunu belirttikten sonra, maddede meydana

⁵ Konu için bkz. Tülin Bumin, *Tartışılan Modernlik: Descartes ve Spinoza*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001, s. 34.

⁶ CSM I 240, *Principle* 2: 36. Descartes, Aristotelesçi sükûnet anlayışından ayrılarak, hareketin korunumu olan modern *eylemsizlik* görüşünü ortaya atmasıyla takdir edilebilir. "Hareket için sükûnetten daha fazla hareket gerekli değildir." CSM I 233, *Principle* 2: 26. Bunun yanı sıra varlıkların hareketinin yerin merkezine doğru olduğunu söylemesine rağmen, Descartes, yerçekimi yasalarını ortaya koymamıştır. Bkz. CSM I 182, *Principle* Preface.

⁷ CSM I 224-5, *Principle* 2: 4-6.

⁸ CSM I 227-8, *Principle* 2: 10-2.

gelen değişikliklere rağmen onun özünün asla değişmeyeceğini söylemektedir. Sözelimi, bir balmumunu ateşe tuttuğumuzda tadı, biçimi ve renginin değişikliğe uğradığı, ancak kalan şeyin yine balmumu olduğu görülmektedir. Onu her iki türlü de kavramaktan dolayı balmumunun uzamı farklılaşsa da, zihnin doğasının balmumunu yine balmumu olarak kavradığı bilinecektir, zihindeki yargı yetisi tarafından balmumu her ne ise o şekilde kavranacaktır.⁹ Bu da, cisimlerin aslı özelliğinin yalnızca uzam olduğunu bize kanıtlamaktadır. Balmumu ateşte pişince tadı, biçimi ve rengi değiştiği hâlde, o yine balmumu olarak kalmaktadır. Balmumunun dış görünüşünde meydana gelen değişiklikler, maddenin kimyasına aittir, oysa uzam fiziksel olduğu için, rengi ve şekli değişen cisim yine de aslı özelliğini korumaktadır.

2. Töz Kavramı ve Maddî Töz

Descartes'a göre herhangi bir madde, aynı zamanda bir tözdür ve bu yüzden de uzam, şekil ve hareket olmaksızın kavranabilir ve bu durumda onun, ruhun karşıtı bir işlevi olduğu ortaya çıkar. Böylece töz, Tanrı'dan dolayı bilindiği için, maddî varlıkların kaynağı da Tanrıdır ve Tanrı evreni bu cisimlerle beraber yaratmıştır. Descartes, tözü hiçbir varlığa gereksinimi olmadan varlığını sürdüren şey olarak tanımlarken, Tanrının töz oluşuyla maddenin töz oluşunu birbirinden ayırmaktadır. Ona göre tözü ancak kendine gereksinim duyan bir şey olarak kavramaktayız.¹⁰ "Töz adı, tıpkı öznedede olduğu gibi içinde her şeyin dolaysızca bulunduğu ya da kavradığımız herhangi bir şeyin, yani bizde gerçek bir idesi bulunan herhangi bir özgülüğün, niteliğin veya özniteliğin onun aracılığıyla var olduğu şeyi ifade eder."¹¹

Bu tanımdan dolayı, töz kavramını sadece Tanrıya atfetmek yanlış olur, çünkü *kendi başına var olmak* özelliğinden, biri olmaksızın diğerinin varlığını sürdürebilmesi kastedilmektedir. Bunu aslında doğal olarak zihin-beden ayrılığına indirgeyebiliriz. Descartes, görüşünü desteklemek amacıyla, bu konuda şu önermeyi kurmak-

⁹ CSM II 20-1, *Meditation 2*.

¹⁰ CSM I 210-1, *Principle 1: 51-3*.

¹¹ CSM II 114, *Reply 2: Def. 5*.

tadır. “Herbiri, diğeri olmaksızın var olabildiğinde, iki tözün *gerçekten farklı* olduğu söylenir”¹²

Descartes, tözün *anlamı gereği* yalnızca Tanrı için söylenebileceğini, zaten her şeyin Tanrı tarafından yaratıldığını söylemekle beraber, seçikçe bir töz anlamının olmadığını ifade etmektedir. Bundan başka Descartes, yukarıda da belirttiğimiz gibi, Tanrıdan başka varlıklar için farklı bir anlamda töz kavramının kullanılabilenliğinden bahsetmektedir. Yaratılan şeylerin bazılarının doğaları gereği başka biri olmaksızın var olmadıkları için, Tanrının yardımına daima gereksinim duyanlardan ayırmak amacıyla, bunlara *töz* adının verileceğini ve diğerlerinin de bu tözün nitelik ve sıfatları olduğunu söylemektedir. Descartes’a göre töz adı, bu anlamda ruh ve bedene verilebilir. Bir şeyin töz olduğunu anlamak için, yaratılmış başka bir şeyin varlığına bağlı olmadan da var olduğunu görmek yeterlidir. Maddesiz olduğu kadar, maddeli olan şeylere de *töz* kavramı yüklenilebilir. Ancak onların gerçekte var olduklarını anlamak için, bu tarzda var olmaları yeterli değildir.¹³

Töz olarak Tanrı, ruh ve madde vardır. Egemence var olan ve yetkinlik sıfatını kendinde bulunduran Tanrı, öz ve töz olarak bir ve yetkindir ve bu da Tanrı kavramının bir gereği olarak zorunludur.¹⁴ Descartes, düşüncenin dolaysızca içinde bulunduğu töze zihin yahut ruh demektedir. Töz olarak ruh, düşünme özneliğine sahip bir varlık iken, beden ise, sıfatı yalnızca uzam olduğu için, ilineklerin dolaysız öznesi olarak ruhtan farklı bir tözdür. Töz ilinekten üstün olduğu gibi, Descartes’a göre, sonsuz töz de sonlu tözden hem gerçeklik hem de yetkinlik bakımından üstündür. Bundan dolayı birincilerde, ikincilere oranla daha fazla nesnellik bulunur.¹⁵ Tanrısal töz, sonsuz olması bakımından diğer tözlerin üstündedir, çünkü diğer tözleri meydana getiren Tanrısal tözden başkası değildir.

İnsan hem ruh hem de madde olarak bir tözdür. İnsanın varo-

¹² CSM II 114, *Reply* 2: Def. 10.

¹³ CSM I 210, *Principle* I: 51-2.

¹⁴ CSM II 114, *Reply* 2: Def. 7-8.

¹⁵ CSM II 115, *Reply* 2: Post. 4.

luşu Tanrıdan dolayıdır ve bu nedenle Tanrısal tözün insandaki tözlere egemenliği vardır. Descartes, yetkin sıfatların Tanrısal tözde bulunduğunu ve bunların Tanrının öznelilikleriyken, kendisinin sadece töz olduğunu vurgulamaktadır. “İnsandaki zihinsel töz, beden olmaksızın da düşünülebilir” diyen Descartes, biri olmaksızın öteki olabilen bu tözlerin ayrılığını da bu şekilde kanıtlamaya çalışmaktadır.¹⁶ Bundan dolayı her iki töz de *kendinde olma* vasfını kazanmaktadır. Kendinde töz, diğer varlıklardan öncedir, çünkü töz olmayan varlıklar, tözlerin birer özneliğidir, yani sıfatlarından başka şey değildir.

Descartes, düşüncenin sıfatlarıyla uzamın sıfatlarını birbirinden ayırdığımızda, açık ve seçik iki töze, iki kavrama ilişkin düşünceye ulaşabileceğimizi öne sürmektedir. Ona göre tarz ve biçim normalde nitelikten ayrı değilken, töz için kullanıldığında, onun biçim değiştirmesi, durum değişikliği olarak ele alınmalıdır ve çeşitli biçimlerin adları da böylelikle sıfat olmaktadır. “Acaba bu tözlerin varlığı gerçekten var mıdır?” gibi bir soruyu sormaya artık gerek kalmamaktadır, çünkü bunlar açık ve seçik ortaya konmuştur, tözlerin sıfatları, onların varlığını açıkça göstermektedir. Tanrının varlığının kanıtı, tözü de rasyonel olarak var kıldığı için, bunlar nesnel ve rasyonel olarak ortaya çıkmış olmaktadır. Her ne kadar Plantinga, Tanrının ve diğer şeylerin varlığını kanıtlamaya gerek olmadığını, zihinde bulunmalarının onları rasyonel ve nesnel yapacağını söylese bile,¹⁷ Descartes, bir şeyin zihinde bulunmuş olmasının, onun gerçekliğini yansıtmayabileceğini belirtmektedir.¹⁸

O hâlde bir şeyin hem zihinde hem de dış dünyada varlığının olabilmesinin imkânını Tanrının varlığında ve diğer varlıkların onun sayesinde varoluşunda aramak gerektiğine vurgu yapmadan geçmemek gerekir. Descartes, maddî tözün kendisinde ruh bulun-

¹⁶ CSM II 119-20, *Reply 2*: Prop. 4. Descartes her ne kadar zihinsel tözle maddî töz arasında keskin bir ayırım yapmış olsa da, ruhla beden etkileşimi konusundaki sorunu çözmek adına bu iki tözün birbirlerini etkilemeleri gerektiğinden bahsetmektedir. CSM II 275, *Reply 5*: Appendix. Ayrıca bkz. CSMK 190, *Letter to Hyperaspistes* Aug. 1641.

¹⁷ Plantinga, “Teizm, Ateizm ve Rasyonalite”, çev. Ferhat Akdemir, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 22, 2010, s. 291.

¹⁸ CSM I 210, *Principle 1*: 52.

madığı için akıldan mahrum olduğunu söylemektedir. Ancak bunu demekle cismin var olmadığı söylenmiş olmaz, çünkü kendini kavrayan insan, birtakım acılar duyuyorsa, bunu duyumsayan bir bedeni de olmalıdır. Bu beden yeme içme gibi birtakım şeylere gereksinim duyar ki, bu da bedeninin varlığını açıkça göstermektedir. Maddî varlık, öyleyse var olma nedenini yine Tanrıdan almaktadır.¹⁹

3. Mekanik Doğa Kuramı

Descartes felsefesinde mekanizm, evrendeki kuralları içeren doğa yasaları, yani kurulmuş bir saat gibi işleyen düzenin adıdır. Descartes, evrenin yaratılışı hakkında, onun Tanrı tarafından meydana getirildiğini belirtmektedir.²⁰ Maddî varlıkların yaratılması, aynı zamanda evrenin yaratıldığını da kanıtlamaktadır. Dünyanın uzamı sınırsızdır ve bu düşüncüyü evrendeki uzamı kavrayamamaktan çıkarmak mümkündür. Ancak bu uzamlı evreni zihnimizde çok daha genişletebilir ve hayâl edemeyeceğimiz kadar sonsuz büyüklükte tasarımıyabiliriz. Evrende bulunan atomlar, sonsuz derecede bölünebilirler, öyle ki bu bölünme cisimlerin uzamlı olmalarından ileri gelir.²¹ Descartes, şu sözleriyle yerin ve göğün, dolayısıyla tüm evrenin aynı maddeden yapıldığını açıkça ifade etmektedir. “Çünkü özü yalnız uzunluk, enlilik ve derinlikçe uzamlı olmak olan maddenin, şimdi içinde diğer dünyaların var olabileceği bütün düşünülebilir mekânları doldurduğunu ve kendimizde başka bir madde düşüncesi bulamayacağımızı çok açık olarak anlamaktayız.”²²

Descartes, yoktan hiçbir şeyin meydana gelebileceğini belirterek, yokluğu, varlığın nedeni sayamayacağımızı söylemektedir. Ona göre bir şey hem var, hem de yok olamaz ve bu durum, varlığın doğasına aykırıdır. Eğer evren görünen bir şeyse, o hâlde var demektir ve kesinlikle yokluktan meydana gelmemiştir. Düşünen kimse, düşündüğü için yok olamaz, öyleyse varlık gerçekte vardır.²³

Descartes’a göre evren aynı maddeden yapılmıştır, öyleyse ev-

¹⁹ CSM II 55-6, *Meditation* 6.

²⁰ CSM I 240, *Principle* 2: 36.

²¹ CSM I 232, *Principle* 2: 20-I.

²² CSM I 232, *Principle* 2: 22

²³ CSM I 209, *Principle* 1: 49.

rendeki bunca çeşitlilik nereden kaynaklanmaktadır? Descartes, bunu doğa yasalarının temelinde bulunan hareket yasasına bağlamaktadır ve bu hareket, doğadaki yasalara şekil vermiştir.²⁴ Descartes, bu yasaları bulduktan sonra, bir eser altında yayımlamayı düşündüğünü, ancak bazı düşüncelerden dolayı yayımlamaktan vazgeçtiğini belirtmektedir.²⁵ Descartes'ın adını vermediği bu eser *Dünya yabut Işık İncelemesi* adlı önemli yapıtıdır. Bruno ve Galileo'nun kilise tarafından cezalandırılması, kendisini bu eseri yayımlamaktan vazgeçirmiştir.²⁶

Descartes'ın doğa yasaları adını verdiği şey, Tanrının ezelde belirlediği yasalardır ki, bunlar değişmeyen yazgının bir parçasıdır.²⁷ Mekanik işleyen doğa, aslında kendi makineliğini Tanrıdan almıştır. Descartes doğa yasalarını şu şekilde özetler: (1) Her şey, başka bir şey onu değiştirmedeği sürece bulunduğu durumda kalır. (2) Harekette olan her cisim, hareketine doğru çizgi doğrultusunda devam etmeye çalışır. (3) Harekette olan bir cisim, kendisinden daha güçlü birine rastladığı zaman, hareketinden bir şey kaybetmez. Ama hareket ettirebileceği kendisinden daha güçsüz bir cisme rastladığında ona verdiği kadar kendi hareketinden kaybeder.²⁸

Descartes'ın doğa yasaları dediği şey, mekanik bir düzende işlevini yerine getirir, doğa tamamen mekanik kurallara göre yaşamını devam ettirir. Beden de hâliyle doğa gibi bir makineden ibarettir. Descartes, bedenin mekanik hareketlerini, yüreğin işlev ve hareketlerini anlatırken göstermektedir. Böylece insanın organları, mekanik bir düzen içinde çalışmakta ve bozuluncaya dek devam

²⁴ CSM I 232, *Principle* 2: 23.

²⁵ CSM I 131-2, *Discourse* 5.

²⁶ Descartes bu eserde dünyanın döndüğünü savunması ve aynı nedenle Galileo'nun cezalandırılması nedeniyle bu eseri yayımlamaktan vazgeçmiştir. Tüm bu etkiler üzerine *Felsefenin İlkeleri* adlı eserinde dünyanın dönmediğini savunmuştur. Bunun ise Kopernikus ve takipçilerinin söylediği şeyler konusunda daha dikkatli davranmaktan kaynaklandığı görüşünü ileri sürmüştür. Bkz. CSM I 251, *Principle* 3: 19. Ancak Descartes, Mersenne'e yazdığı mektubunda, dünyanın hareketini kabul ettiğini, ancak kiliseyle çatışmamak ve huzurlu bir yaşam sürmek adına bunun felsefesinde belirtmediğini söylemektedir. CSMK 42, *Letter to Mersenne* April 1634.

²⁷ CSM I 240, *Principle* 2: 37.

²⁸ CSM I 240-2, *Principle* 2: 37-40.

etmektedir.²⁹ Çünkü bedenın ölümü, Descartes açısından, bir makinenin bozulmasından farklı bir şey değildir.

Descartes, bütün maddî varlıkların mekanik bir biçimde çalışmaları ve bu yüzden makineden farksız olmaları nedeniyle, hayvanları da makineden ibaret görmektedir. Ancak, insan bedeni Tanrı eli ile yapılmış olduğundan, diğer makinelerden farklıdır. İnsanların icat ettikleri makinelerin hiç birinde bulunmasına imkân olmayan olağanüstü hareketlere sahip olan insan bedeni, diğer makinelerden de daha iyi düzenlenmiştir. Bunu görerek bedenın bir makine olduğu görüşü tuhaf karşılanmamalıdır, çünkü insan bedeni, başlı başına bir sanattır.³⁰

Hayvanların bir kısmının becerilerinin insanlardan bile üstün olduğunu görerek bu canlıların makine olmadıklarını söylemek, Descartes açısından doğru değildir. Descartes, kendisine batırılan bir iğneden acı duyabilen bir hayvanın, nasıl olup da sırf makineden ibaret olduğunu söyleyebilmektedir? Aslında Descartes'ın bu savı, kolay kolay açıklığa kavuşturulabilecek bir şey değildir.³¹ Descartes, hayvanların hepsinde bu tür özelliklerin bulunmadığını ve özel yetenekli hayvanların bu yetilerinin bilgiden değil, yalnızca organlarının aldığı sıra ve biçimine göre olduğunu belirtmektedir.

Akıl, her fırsatta işe yarayan bir enstruman olduğu hâlde, organlar özel bir iş için değil de özel bir durumda bulunmak zorundadır. Böylece, akıl insanı hareket ettirdiği hâlde, organlarda her fırsatta insanı hareket ettirecek kadar çeşitli enstrumanlar bulunması pratik açıdan mümkün değildir.³² Descartes, organların işlevlerini açıklamak için, bu makineden başka, yani can ruhlarının dışında duyarlı veya canlı bir ruh ya da başka bir hareket ve yaşam ilkesi varmış gibi söz etmenin zorunlu olmadığını öne sürmekte-

²⁹ CSM I 135-9, *Discourse* 5. Descartes açısından canlı bedenle cansız beden arasındaki fark, yalnızca hareket etme durumundan ibarettir. Bedenin ölümü bir saat gibi işleyen bedenın bozulmasından başka şey değildir. CSM I 329-30, *Passion* 5-6.

³⁰ CSM I 139, *Discourse* 5.

³¹ Modern Descartes yorumcularından Cottingham, bunun bir yanılgıdan başka bir şey olmadığını söylemektedir. John Cottingham, "Cartesian Dualism: Theology, Metaphysics and Science", *The Cambridge Companion to Descartes*, ed. John Cottingham, Cambridge: Cambridge University Press, 1992, s. 249 vd.

³² CSM I 140, *Discourse* 5.

dir.³³ Bu durumda canlıların hareketi, sinir sistemine indirgenmiş can ruhları tarafından sağlanmakta ve hareket bütünüyle maddî töze indirgenmektedir.

“Bedenin doğasını incelediğimde, onda düşüncenin kokusunda olan hiçbir şey bulamıyorum”³⁴ diyen Descartes, maddî olanla manevî olanı birbirinden ayırmıştır. Burada söylemek istediğimiz şey, Descartes’ın makinede hiçbir akıl esintisi görmeyişidir. Ruh yahut akli sahip olunan şeylerin en üstünü sayan Descartes, evrenin atomlardan oluştuğunu ve atomların sonsuzca bölünebildiğini söylemiştir. Dolayısıyla yer ve gök, yani evren aynı maddeden yapılmıştır. Bu vesileyle, birden çok evrenin var olmasının uzamlı olmayla çeliştiğini görmek çok zor olmaz. Ruh olmayan cisimlerden oluşan olan doğa, bir makine gibi Tanrının koyduğu yasalar çerçevesinde çalışmaktadır.

Descartes, ruhun bedenle olan ilişkisini beyindeki *epifiz bezi* sayesinde kurduğunu belirtmek suretiyle bu sorundan kurtulmaya çalışmıştır. Ona göre bu bez, ruhun bedendeki başlıca merkezidir ve ruh, fonksiyonlarını bedende yerine getirebilmek için doğrudan bu bezi kullanır. Ruhta oluşan değişimler, bu bezin hareketlerine de sirayet ederek, onu büyük çapta değişikliğe uğratabilir.³⁵

4. Post-Kartezyen Yaklaşımlar

Kartezyen fiziğe göre uzam, maddî töz içeren cisimlerden oluşur ve onda boş hiç bir yer mevcut değildir. Çünkü boşlukla yokluk, Descartes açısından bir ve aynı şeydir.³⁶ Çünkü bizim bilemeyeceğimiz ve göremeyeceğimiz, ama Tanrının yaratmış olduğu pek çok canlı olabilir. Uzamlar da boşluğa yer vermeyecek şekilde evreni kaplamıştır ve Descartes, bütün bunları, Tanrının dünyayı yaratırken koyduğu yasalara bağlamaktadır. Bu da Tanrının asla değişmesinden dolayı ortaya çıkan bir durumun sonucudur. Tanrının değişmezliğinden hareketle de dünyadaki *maddenin hareketi korun-*

³³ CSM I 108, *Treatise on Man*.

³⁴ CSM II 160, *Reply 4*.

³⁵ CSM I 340, *Passion 1*: 31-2.

³⁶ Bkz. CSM I 229-30, *Principle 2*: 16.

mu sağlanmış olur.³⁷ Bu ilke, Tanrının ilk başta verdiği hareketin aynıyla devam ettiğini açıklamak amacıyla ortaya atılmıştır ve Descartes'ın doğa felsefesinin temel yapı taşlarından birini oluşturmaktadır. Tanrı sükûnet hâinden hareket hâline getirdiği varlıkların daima aynı harekete sahip olmalarının devam ettiricisidir.

Bu yaklaşım biçimi, Descartes fiziğindeki bir çıkmazı da çözüme kavuşturmuş gibidir: Tanrı, bu ilke gereği, doğa yasalarını koyup bir köşeye çekilmemiştir ve sürekli olarak evreni gözetip durmaktadır. Bu görüşlerinden dolayı Descartes'ın kimi zaman Tanrıyı fiziğine bir temel olarak kullanıp bir kenara bıraktığı yönündeki eleştirilere yanıt verme açısından da önem taşımaktadır. Ancak her ne olursa olsun, Kartezyen fiziğin içine düştüğü birtakım yanlışların açıklanması, Descartes açısından hiç kolay olmamıştır. Özellikle bedenle ruhla ilişkisi Descartes'ı bir kısır döngüye sürüklemiş ve onu bu iki tözün birlikteliğinin zorunluluğunu kabul ettirecek yaklaşımlara götürmüştür. Bu da Kartezyen fiziğin her yerin aynı maddeyle dolu olduğu tezinden kaynaklanan fizik görüşüyle karşıtlık içindedir. Bu yöndeki çözüm üretme girişimlerini daha sonra Kartezyen filozoflar olarak nitelendirilen Spinoza, Leibniz ve Malebranche'da görmekteyiz. Spinoza ve Leibniz Descartes'ı yalnızca yöntemsel anlamda izledikleri için Kartezyen olarak adlandırılmışlardır. Oysa Malebranche bir Descartesçı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Spinoza tüm bu güçlükleri aşmak için Tanrıya indirgenen monist töz anlayışı benimsemiştir. Bütün diğer kavramlar, kavrananlar ve varolanlar bu tözün ya sıfatları ya da kipleridir. Descartes'ın düalist töz anlayışı monist töz anlayışına indirgenerek, zihin beden birlikteliğinin sağlanması açısından ortaya çıkan sorunlar bir yere kadar çözülmeye çalışılmaktadır. Spinoza *natura naturans* dediği etkin neden olarak Tanrıyı, Doğayı ve öznitelikleri görürken, yaratılan şey anlamına *natura naturata* dediği edilgin neden olarak da kip ve yaratılan diğer varlıkları göstermektedir.³⁸

³⁷ CSM I 96, *World* 7.

³⁸ Benedict Spinoza, *Ethic Demonstrated in Geometrical Order*, trans. William Hale White, New York: Macmillan & Co., 1883, part 1, def. 29, Note.

Leibniz, çoğul töz anlayışına uygun *monadlar* kuramını geliştirmiş ve varlığı monadlarla açıklamaya çalışmıştır. Ona göre varlıklar *monad* adını verdiği parçaları olmayan yani yalın durumda bulunan çok sayıda tözden oluşur. Her bir monad yalın bir durumda olmanın yanında diğer monadlara ve ilineklere de açık değildir. Şu hâlde monad, bütün şeylerin ilk özü, atomu, yani varlığın ilk ögesi-
dir.³⁹ Zihin ve beden arasındaki çözümsüzlüğe karşı yeni bir anlayış geliştirmeye çalışan Leibniz, *monadlar kuramı* ile bilimsel açıklamaların özsel özellikler ya da temel içsel yapılar türünden yapılması gerektiği savına öncülük etmiştir.⁴⁰ Monadlar arasındaki ilişkisizliğin doğuracağı nedensel etkileşim gibi çıkmazları aşmak için Leibniz, Tanrının, evreni yaratırken birbirlerinden bağımsız olarak çalışmaları gereken tüm monadların en yetkin bütünü oluşturacak biçimde bir araya getirdiğini ileri sürmüştür. Böylelikle *önceden kurulmuş uyum* denilen kuram ortaya çıkmış olmaktadır: “Bütün yaratılmışların, monadların her biriyle bağlantısı ve her birine uyarlanması nedeniyle tek tek monadların tüm diğer monadları ifade edecek şekilde onlarla bağlantıda oldukları söylenebilir. Bu nedenle tek tek her monad, evrenin sürekli ve canlı bir aynası olacaktır.”⁴¹

Malebranche ise Descartes’ın çıkmazlarını kapatmak amacıyla *vesileci* bir tutum sergileyerek maddî olanla olmayan arasındaki gerilimi *aranneden* ile Tanrıya bağlayarak çözmek istemiştir. Malebranche, düalist töz anlayışına katılarak her iki tözün etkileşimi konusundaki sorunu, zihinsel olanla cisimsel olan arasındaki etkileşimin gizemlilik içinde Tanrı tarafından gerçekleştirildiği açıklamasıyla çözmeye çalışmıştır.⁴² Descartes’ın Tanrısal idesiyle Augustinus’un beşerî idesini birleştirerek, bütün ideleri tek bir Tanrı idesine ve bu yolla her şeyi *Tanrıda görme* öğretisine dönüştürmüştür.

³⁹ G. Wilhelm Leibniz, *The Monadology*, trans. George R. Montgomery, New York: Prometheus Books, 1992, 1-7.

⁴⁰ Cottingham, *Akılcılık*, çev. H. Bülent Gözkan, İstanbul: Doruk Yayıncılık, 2003, s. 75. Çağdaş fizikte Leibnizci monadların eşdeğeri “temel parçacıklar” olabilir. Bkz. Howard P. Kainz, *Five Metaphysical Paradoxes*, Milwaukee: Marquette University Press, 2006, s. 22.

⁴¹ Leibniz, *The Monadology*, 56.

⁴² Nicolas Malebranche, *Metafizik ve Din Üzerinde Görüşmeler*, çev. Bedia Akarsu, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997, s. 47 vd.

Kaynaklar

- Aristotle, *Physica*, trans. R.P. Hardie & R.K. Gaye, *The Works of Aristotle*, vol. II, ed. W. David Ross, Oxford: Clarendon Press, 1930.
- Bumin, Tülin, *Tartışılan Modernlik: Descartes ve Spinoza*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.
- Cottingham, John, *Akılculuk*, çev. Bülent Gözkan, İstanbul: Doruk Yayıncılık, 2003.
- Cottingham, John, "Cartesian Dualism: Theology, Metaphysics and Science", *The Cambridge Companion to Descartes*, ed. John Cottingham, Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
- Descartes, René, *The World or Treatise on Light*, trans. John Cottingham & Robert Stoothoff & Dugold Murdoch, *The Philosophical Writings of Descartes*, vol. I, Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Descartes, René, *Treatise on Man*, trans. John Cottingham & Robert Stoothoff & Dugold Murdoch, *The Philosophical Writings of Descartes*, vol. I, Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Descartes, René, *Discourse on the Method*, trans. John Cottingham & Robert Stoothoff & Dugold Murdoch, *The Philosophical Writings of Descartes*, vol. I, Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Descartes, René, *Principles of Philosophy*, trans. John Cottingham & Robert Stoothoff & Dugold Murdoch, *The Philosophical Writings of Descartes*, vol. I, Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Descartes, René, *The Passions of the Soul*, trans. John Cottingham & Robert Stoothoff & Dugold Murdoch, *The Philosophical Writings of Descartes*, vol. I, Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Descartes, René, *Meditations on First Philosophy*, trans. John Cottingham & Robert Stoothoff & Dugold Murdoch, *The Philosophical Writings of Descartes*, vol. II, Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Descartes, René, *Objections and Replies*, trans. John Cottingham & Robert Stoothoff & Dugold Murdoch, *The Philosophical Writings of Descartes*, vol. II, Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Descartes, René, *Letters*, trans. John Cottingham & Robert Stoothoff & Dugold Murdoch & Anthony Kenny, *The Philosophical Writings of Descartes*, vol. III, Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Kainz, Howard P., *Five Metaphysical Paradoxes*, Milwaukee: Marquette

- University Press, 2006.
- Laberthonnière, Lucien, *Descartes Üzerine Tetkikler*, çev. Mehmet Karasan, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1977.
- Leibniz, G. Wilhelm, *The Monadology*, trans. George R. Montgomery, New York: Prometheus Books, 1992.
- Malebranche, Nicolas, *Metafizik ve Din Üzerinde Görüşmeler*, çev. Bedia Akarsu, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997.
- Plantinga, Alvin, “Teizm, Ateizm ve Rasyonalite”, çev. Ferhat Akdemir, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22, 2010.
- Plato, *Timaeus*, trans. Benjamin Jowett, *The Dialogues of Plato*, vol. III, Oxford: Clarendon Press, 1892.
- Spinoza, Benedict, *Ethic Demonstrated in Geometrical Order*, trans. William Hale White, New York: Macmillan & Co., 1883.